

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2019-4-34>**О. С. Заяць**кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

ГІДНІСТЬ, СВОБОДА, ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК КАТЕГОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

У статті на основі аналізу джерел сучасного європейського права досліджуються питання впровадження основних стандартів функціонування демократичного суспільства, базових на засадах пошанування гідності, свободи, фундаментальних прав людини. Доведено, що процеси євроінтеграції узалежені від того, наскільки європейська спільнота сприймає надбання історичної та культурної спадщини Європи, що стосуються питань формування та функціонування універсальних цінностей. Наголошено, що зміст основних базових цінностей, на яких заснована європейська співдружність як форма сучасної інтеграції народів Європи, визначає пріоритетність саме загальнолюдських, які сприяють розвитку людської особистості. Констатується необхідність здійснення важливих економічних процесів у рамках європейської спільноти, що передбачають встановлення внутрішнього ринку та збалансований економічний ріст. Це узгоджується з тими соціальними проблемами, які безпосередньо пов'язані із питанням прав і свобод людини. Питання розвитку євроспільноти пов'язуються із процесом імплементації у процес її функціонування тих морально-етичних пріоритетів, що базуються на необхідності всебічного розвитку людської екзистенції на засадах пошанування її гідності, основних базових свобод та прав людини як члена соціальної спільноти. З'ясовано, що особливу увагу Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як один із базових документів європейського права приділяє питанню забезпечення основних прав та свобод в умовах повоєнного європейського цивілізаційного простору, що диктувалось потребою подолання наслідків функціонування тут фашистських диктаторських режимів, що спричинились до серйозних руйнувань та трагедії цілих націй та народів. У силу цього питання про права та свободи людської особистості стали особливо актуальними.

Ключові слова: європейське право, євроспільнота, Європейський Союз, хартія, конвенція, гідність, свобода, права людини.

Постановка проблеми. Євроатлантична інтеграція сучасної України, закріплення положень про європейський вектор розвитку українського суспільства у Конституції України актуалізували питання широкої імплементації тих стандартів, що визначають сутнісні характеристики євроспільноти у всіх її вимірах – політичному, економічному та світоглядному. Важливими та нагальними завданнями українського суспільства у наш час стали дії, спрямовані на сприймання тих базових цінностей та стандартів європейського цивілізаційного простору, які напряму пов'язані із людською екзистенцією і дотримання яких реалізує ідею всебічного розвитку людини. У цьому контексті значно актуалізуються дослідження проблем гідності, свободи та прав людини як у правовому, так і у світоглядному їх вимірі. За час свого існування євро-

спільнота зуміла виробити чітку концепцію як тлумачення змісту цих важливих категорій, так і реалізації дій, спрямованих на максимально допустиме впровадження їх у практику. Саме тому можемо зазначити, що дослідження особливостей цього процесу, визначення його правового та світоглядного виміру виступає актуальною проблемою вітчизняної правової науки, а його реалізація у практичній площині повинна дати імпульс для реалізації основних демократичних стандартів розвитку України у найближчому майбутньому.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням аналізу сутнісних характеристик категорій гідності, свободи та права людини у вітчизняній правовій та філософсько-правовій науці присвячено чимало досліджень. Відзначимо роботи В. С. Бліхара, М. Гранат, О. В. Грищук, О. Г. Кушніренка,

О. М. Солоненка, С. Б. Цебенко, М. М. Цимбалюка, в яких гідність людини розглядається як морально-етичний та філософсько-правовий феномен, узагальнюються основні положення її дотримання у рамках європейського правового простору. У працях Д. А. Гудими, П. М. Рабіновича та інших аналізуються питання реалізації в сучасному світі базових прав та свобод людини, які становлять вагомий інтерес у процесі дослідження поставлених нами питань розвитку європейського права. Розкриття основних положень європейського права в контексті їх відношення до категорій гідності, свободи та права людини виступає важливою складовою наукових досліджень М. М. Гнатівського, С. Добрянського, Л. А. Луць, В. І. Муравйова, О. В. Стрельцової, Ю. С. Шемчушенка та інших. Проте слід відміти, що відчувається нестача наукових досліджень, в яких би розкривалась природа названих вище категорій у системі європейського права з позицій філософсько-правового їх виміру. Саме це і визначає основні напрямки нашого дослідження.

Мета роботи. На основі аналізу базових політико-правових документів євроспільноти, які є джерелами сучасного європейського права, розглянути особливості впровадження засад пошанування гідності, свободи та прав людини як особливих стандартів його функціонування.

Виклад основного матеріалу. Уже в преамбулі до Договору про Європейський Союз, підписаному в 1992 р., ми помічаємо відображення основних принципів функціонування європейської спільноти, які базуються на засадах поваги людської гідності, свободи особистості, всебічного пошанування прав людської екзистенції. Підписанти Договору констатують, що процеси євроінтеграції у рамках Європейського Союзу узалежені від того, наскільки спільнота сприймає надбання історичної та культурної спадщини Європи, що стосуються питань формування та функціонування універсальних цінностей, до яких належать «недоторканні та невідчужувані права людської особистості, свобода, демократія, рівність та правова держава» та які надихають підписантів Договору.

У статті 2 розділу 1 Договору конкретизується зміст основних базових цінностей, на яких заснована європейська співдружність як форма сучасної інтеграції народів Європи, визначається пріоритетність серед них саме загальнолюдських, що сприяють розвитку людської особистості. «Союз заснований на цінностях людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та дотримання прав людини,

включаючи права осіб, що належать до меншості, – йдеться у тексті Договору. – Ці цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, що базується на засадах плюралізму, недискримінації, толерантності, справедливості та рівності жінок та чоловіків» [9, с. 17].

Слід зазначити, що згадані характеристики, визначені як пріоритетні засади формування європейської спільноти на ціннісно-орієнтаційному рівні, закріплюються й іншими статтями Договору. Наприклад, у статті 3 Договору зазначається, що констатація необхідності здійснення у межах європейської спільноти важливих економічних процесів, які передбачають встановлення внутрішнього ринку та збалансований економічний ріст, узгоджується з тими соціальними проблемами, що безпосередньо пов'язані із питанням прав та свобод людини. Стверджується, що Європейський Союз «бореться із соціальною ізоляцією та дискримінацією, підтримує соціальну справедливість та захист, рівність жінок та чоловіків, солідарність між поколіннями та захист прав дітей» [9, с. 17]. Теза щодо необхідності захисту прав та свобод людини закріплюється і в тій частині наведеної статті Договору, де йдеться про дії членів європейської спільноти у напрямі встановлення миру, безпеки, солідарності та взаємоповаги народів на основі дотримання принципів Статуту ООН.

Можемо зробити висновок, що питання розвитку Європейського Союзу у розглядуваному нами документі тісно пов'язуються із імплементацією у процес функціонування Європейського Союзу тих морально-етичних пріоритетів, які базуються на необхідності всебічного розвитку людської екзистенції на засадах пошанування її гідності, основних базових свобод та прав людини як члена соціальної спільноти.

Для розуміння суті пріоритетного трактування в межах права Європейського Союзу таких фундаментальних морально-етичних категорій, якими є гідність, свобода та права людини, варто звернутись до тих міжнародно-правових актів, що визначають основні напрями політики європейської спільноти стосовно широкої імплементації принципів вільного розвитку особистості. Стаття 6 Договору про Європейський Союз містить основні стандарти прав Європейського Союзу, основами якого є Хартія основних прав Європейського Союзу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та визнання основних прав як загального принципу права Союзу.

Що стосується Хартії основних прав Європейського Союзу, ухваленої у 2000 році Європарламентом, Радою Європейського Союзу та Єврокомісією, то її основні цілі полягали в забезпеченні захисту прав та свобод людини, визнанні необхідності тлумачення прав і свобод людини, гарантованих на території Європейського Союзу, відповідно до принципів інтерпретації Європейським судом з прав людини, вирівнювання юридичних статусів соціальних і економічних прав, з одного боку, та прав громадянських і політичних – з іншого.

Аналізуючи цей міжнародний правовий акт, вітчизняний правознавець С. Добрянський зазначає: «По-перше, переважна більшість прав, які закріплені в Хартії, – це «права людини». Отже, знання можливостей людини, які зафіксовані в ній, є важливими для тих громадян України, які перебувають у країнах ЄС чи мають намір туди виїхати. По-друге, деякі положення цього документа вносять суттєві новели в сучасне розуміння тих можливостей, котрі складають інститут прав людини...» [3, с. 25].

У преамбулі Хартії зазначається: «Усвідомлюючи свою духовну та моральну спадщину, Союз засновується на неподільних, загальнолюдських цінностях людської гідності, свободи, рівності та солідарності; він базується на принципах демократії та верховенства права» [8]. Варто наголосити на пріоритетному характері тих положень Хартії, які стосуються питань людської гідності та засобів її захисту на правовому рівні. Цьому присвячено розділ 1 хартії, який називається «Гідність». Вихідна теза Хартії стосовно категорії гідності міститься у ст. 1 Хартії: «Гідність людини недоторканна. Її слід поважати та захищати» [8]. Зміст статей розділу 1 Хартії свідчить, що цей міжнародно-правовий документ трактує поняття гідності особи у широкому вимірі через призму її захисту на певних рівнях, до яких належать питання захисту права на життя (ст. 2), на особисту недоторканість (ст. 3), заборони катування та інших жорстоких дій та покарань, що принижують гідність (ст. 4).

Аналізуючи цю частину Хартії, на нашу думку, варто згадати думку вітчизняної дослідниці О. В. Грищук стосовно сутнісного розуміння гідності людини: «Людська гідність належить до понять, які інтуїтивно зрозумілі кожному, однак які непросто охарактеризувати з філософського, релігійного, психологічного, морального чи правового пункту бачення, а тим більше, враховуючи всі зазначені підходи одночасно. Це поняття охоплює багато складових і харак-

теристик, кожна з яких є необхідною умовою його адекватного розуміння» [2, с. 98].

Не можна не погодитись із С. Б. Цебенко, яка, розглядаючи актуальні проблеми міжнародних стандартів визначення категорії гідності, стверджує, що «відповідно до міжнародних стандартів, гідність людини розуміється як цінність, яка властива усім, без винятку, людям і з якої випливають усі права людини. Тобто, якщо говорити мовою філософії й теорії прав людини, то міжнародні акти закріплюють людську антропну гідність, яка властива усім членам земної цивілізації від народження, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей» [7, с. 566].

Окрему увагу, на нашу думку, слід приділити аналізу Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р., що стала своєрідним дороговказом на шляху європейського співтовариства до максимального забезпечення дотримання прав та свобод людини та громадянина. Конвенція визначає основні види забезпечення прав та свобод людини, формуючи при цьому засади функціонування Європейського Союзу у напрямку забезпечення сталого розвитку європейської спільноти [5].

Слід зазначити, що Конвенція стала важливим етапом становлення європейської правової парадигми. Цей політико-правовий акт, базований на принципах та висновках Загальної Декларації прав людини, проголошеної ООН у 1948 р., уже у своїй преамбулі підтверджував «глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать», визнавав прихильність тогочасної повоєнної євроспільноти основоположним засадам її функціонування, які полягають у всебічному пошануванні людини як екзистенції, її гідності, свободи та прав, а отже, склав основу механізму захисту прав людини на європейському континенті [4, с. 28].

Особливу увагу в Конвенції приділено питанню забезпечення основних прав та свобод в умовах повоєнного європейського цивілізаційного простору. Це диктувалось потребою подолання наслідків функціонування тут фашистських диктаторських режимів, що спричинились до серйозних руйнувань та трагедії цілих націй та народів, в силу чого питання про права та свободи людської особистості стали особливо актуальними. Аналізуючи розділ 1 Конвенції,

можна зробити висновок, що чітко правове розуміння основних прав людини є важливим завданням цього документа, виступає важливою підставою визначення основних завдань розвитку євроспільноти у післявоєнний період.

У статті 2 Конвенції право на життя розглядається як таке, що охороняється законом. У статті врегульовуються умови, за настання яких можливе позбавлення життя людини у випадку порушення положень цієї статті, визначаються підстави для необхідного застосування сили у таких випадках. До таких умов документ відносить захист будь-якої особи від незаконного насильства, здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою, вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання [6]. Таке трактування, на нашу думку, неповною мірою відповідає високим моральним принципам функціонування сучасного європейського співтовариства, однобічно тлумачить проблему збереження існування людської екзистенції, залишає можливим існування тих політико-правових режимів, які широко використовують фізичну екстермінацію для свого порятунку у випадку масових протестів громадян проти несправедливості, насильства тощо, особливо у випадку реальних повстань людей проти таких режимів. Очевидно, це положення Конвенції спричинилось до того, що Європейський Союз до нині не є стороною цієї Конвенції.

У стосунку до положення, висловленого у розглядуваній статті Конвенції, варто звернути увагу на трактування питання про право людини на життя, яке подано у розглядуваній нами вище Хартії основних прав Європейського Союзу (2000). У ній помічаємо імплементацію положення, що повністю забороняє застосування смертної кари, у систему європейського права. Зокрема, стаття 2 Хартії стверджує, що (а) кожна людина має право на життя, а також (б) ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений [8].

Чітко визначення основних прав людини у Конвенції корелюється з тими її положеннями, які стосуються визнання основних свобод людини. Для прикладу, стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність», стверджуючи, що «нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом», визначає основні умови, за яких такі дії стають допустимими [6].

Слід зазначити, що Конвенція забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гід-

ність, поводження чи покарання (ст. 3), рабство і примусову працю (ст. 4), дискримінацію (ст. 14), покарання без закону (ст. 7), забезпечує реалізацію прав: на свободу і особисту недоторканність (ст. 5), справедливий суд (ст. 6), повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8), на шлюб (ст. 12), на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13), на свободу думки, совісті та релігії (ст. 9).

Відповідно до вимог згаданої Конвенції права і свободи людини становлять абсолютну цінність, є невід'ємні і належать кожному від народження. У будь-якому суспільстві вони є важливим інститутом, за допомогою якого і регулюється правовий статус особи, межі вторгнення в її особисту сферу, встановлюються гарантії захисту і реалізації її прав і свобод.

Можна погодитись із твердженням вітчизняного правознавця М. В. Буроменського: «Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод запровадила безпрецедентну для міжнародного права міжнародну систему їх захисту. Удосконалення системи з часом призвело до створення міжнародного судового механізму, який так само потребував постійного удосконалення та реформування у зв'язку з постійним ростом навантаження... Конвенція – це правовий акт, який містить передусім чітко визначені ціннісні, а би навіть сказав світоглядні орієнтири» [1, с. 93].

Зазначимо, що основні положення цього міжнародно-правового акта стали визначальними для політики Європейського Союзу у справі забезпечення прав та свобод громадян країн його членів. Важливим елементом функціонування системи європейського права та, зокрема, права Європейського Союзу виступають ті його положення, які стосуються прав та свобод людини, що забезпечуються за наявності примусових та жорстоких методів поводження з людьми та у специфічному насильницькому вигляді принижують їхню гідність. На нашу думку, порівняльний аналіз змісту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та Хартії основних прав Європейського Союзу (2000) дає можливість помітити тенденції, характерні для розвитку європейського права XXI століття.

Низка розглядуваних нами положень, а саме: заборона катування, заборона рабства і примусової праці, викладені у Конвенції та Хартії рівнозначно та визначають зміст такого роду діянь. Водночас зауважимо, що статті, які стосуються права людини на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції та ст. 3 Хартії),

демонструють суттєві відмінності. У Хартії є помітним включення у правовий простір тих світоглядних орієнтирів, які безпосередньо пов'язані із психо-емоційними особливостями як окремої людської екзистенції, так і цивілізації (у цьому випадку – європейської) загалом. Якщо стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод більшу увагу звертає саме на правовий вимір розглядуваної проблеми, то подібного змісту стаття 3 Хартії основних прав Європейського Союзу актуалізує саме тлумачення особистої недоторканності через психофізичні її аспекти, що, на нашу думку, свідчить про зміни у ментальних орієнтирах євроспільноти. Зокрема, у цій статті визнається право кожної людини на недоторканість фізичну та недоторканість психіки, а також визначаються відповідні дії, що стосуються медичної та біологічної галузей.

Хартія основних прав Європейського Союзу у викладі базових елементів європейського права, які стосуються гідності, свободи та прав людини, розвиває основні правові принципи, викладені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, узагальнюючи досвід, який євроспільнота набула у другій половині ХХ ст.

Висновки. Процеси сучасної євроінтеграції узалеженні від того, наскільки євроспільнота сприймає надбання історичної та культурної спадщини Європи, які стосуються питань формування та функціонування універсальних цінностей цивілізаційного простору і таким чином визначають особливості становлення європейського права. У ключових документах європейського права конкретизується зміст основних цінностей, на яких заснована європейська співдружність як форма сучасної інтеграції народів Європи, визначається пріоритетність серед них саме загальнолюдських, які сприяють розвитку людської особистості. Характеристики, що визначені як пріоритетні засади формування європейської спільноти на ціннісно-орієнтаційному рівні, закріплені статтями Договору про Європейський Союз. У Договорі констатується необхідність здійснення важливих економічних процесів у рамках європейської спільноти, які передбачають встановлення внутрішнього ринку та збалансований економічний ріст, що узгоджуються з соціальними проблемами, безпосередньо пов'язаними із питанням прав та свобод людини.

Питання розвитку Європейського Союзу в політико-правових документах тісно пов'язані з імплементацією у процес функціонування Євро-

пейського Союзу тих морально-етичних пріоритетів, що базуються на необхідності всебічного розвитку людської екзистенції на засадах пошанування її гідності, основних базових свобод та прав людини як члена соціальної спільноти. Особливу увагу Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як один із базових документів європейського права приділяє питанню забезпечення основних прав та свобод в умовах повного європейського цивілізаційного простору, що диктувалось потребою подолання наслідків функціонування тут фашистських диктаторських режимів, які спричинились до серйозних руйнувань та трагедії цілих націй та народів, у силу чого питання про права та свободи людської особистості стали особливо актуальними.

Список літератури:

1. Буроменський М. В. Європейський кодекс свободи та демократії. *Право України*. 2010. № 10. С. 89–97.
2. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософсько-правова рефлексія. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави* : збірн. тез Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р. Хмельницький : ХУУП, 2018. С. 98–105.
3. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 23–30.
4. Збірка договорів Ради Європи. Київ : Парламентське в-во, 2000. 656 с.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Голос України*. 2001. 17 листоп. (№ 3).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 07.02.2019).
7. Цебенко С. Гідність людини і міжнародні стандарти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. № 865. С. 563–569.
8. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 30.3.2010. URL: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:en:PDF>
9. Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej. 2010. 403 s.

Zaiats O. S. Dignity, freedom, human rights as the categories of the European law

Based on the analysis of the sources of modern European law, the article examines the implementation of basic standards for the functioning of a democratic society, based on the principles of respect for dignity, freedom, and fundamental human rights. It has been proved that the processes of European integration depend on the extent to which the European community perceives the heritage of Europe's historical and cultural heritage in relation to the formation and functioning of universal values. It is emphasized that the content of the basic values on which the European community is based as a form of modern integration of the peoples of Europe, determines the priority of universal, which contributes to the development of human personality. The need to carry out important economic processes within the European community, which include the establishment of the internal market and balanced economic growth, is consistent with the social problems that are directly related to human rights and freedoms. The issues of European community development in the article are closely connected with the process of implementation in the process of its functioning of those moral and ethical priorities, which are based on the need for comprehensive development of human existence based on respect for its dignity, fundamental freedoms and human rights as a member of the social community. It was found that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms pays special attention to the issue of ensuring fundamental rights and freedoms in the post-war European civilizational space, which was dictated by the need to overcome the consequences of fascist dictatorial regimes. serious destruction and tragedy of entire nations and peoples, due to which the question of the rights and freedoms of the human person became especially relevant.

Key words: *European law, European community, European Union, charter, convention, dignity, freedom, human rights.*